

СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ ПРАВА

Переш Іван Євгенійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Фрідманський Роман Михайлович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та порівняльного
правознавства юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Когут Марина Геннадіївна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, України*

Розглядаючи питання теорій походження права варто звернути увагу на два фактори: по-перше, загальну соціологію, яка відкрила юриспруденції можливість взаємодіяти з різними науками (політикою, економікою тощо) при пошуку відповідей на питання закономірностей походження права; по-друге, соціологічну юриспруденцію як доктрину, що об'єднує декілька різноманітних концепцій та вчень у питанні розкриття основних суспільствознавчих підходів щодо закономірностей виникнення права. Соціологічна теорія права поряд з класичною правовою теорією характеризується індивідуальними рисами та якостями, які несуть свій особливий посил при розкритті теорії походження права.

Основні соціологічні теорії походження права розроблені школою «природного права», теологічною теорією права, історичною школою права, марксистською школою права, теоріями «вільного права» та «живого права».

Становлення теорії природного права тривало досить довгий час. Її розвиток безпосередньо пов'язаний із конкретними історичними подіями та соціальними перетвореннями. Класична доктрина природного права формувалася під впливом розпаду феодального суспільства і боротьби з соціальною нерівністю. Її першооснови були закладені мислителями Стародавнього Сходу, філософами, юристами та

науковцями давньої Греції та Риму, зокрема: Сократом, Аристотелем, Цицероном, Ульпіаном та ін.. Своє продовження теорія природного права отримала в процесі буржуазних революційних перетворень XVII–XVIII ст. у працях таких мислителів, як Г. Гроцій, Д. Лок, Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо та ряду інших дослідників.

У XVIII–XIX ст. визнання природних прав людини було закріплено у перших конституціях європейських держав та США. Однак, незважаючи на це, у другій половині XIX століття з появою позитивістських теорій доктрина природного права практично заперечувалася, хоча вже в XX столітті отримує нове дихання у працях С. Еріха та Р. Паунда, які на основі досягнень своїх попередників сприяли визнанню і утвердженню природно-правової теорії на світовому рівні.

В основу теорії природного права покладено принцип рівності всіх людей від народження. Крім права, що встановлене державою, існує природне право, яке властиве людині від природи. Це право не дарує людині ні суспільство, ні, тим більше, держава. Природне право є необхідною умовою існування людини, воно є вічним, невідчужуваним і незмінним, і тому є вищим за позитивне право, яке встановлюється в певних історичних умовах державою¹.

Теорія природного права знімає проблему походження права тому, що воно виникає разом із зародженням людини. У XVII–VIII ст. теорія природного права стала ідеологічною основою проведення буржуазних революцій, а в другій половині XX ст. вона стала основою трансформації соціалістичних правових систем у постсоціалістичні.

Близькою до школи природного права є теологічна школа права, яка визнає, що людина є носієм невідчужуваних прав, але ці права даровані їй Богом, який створив людину.

Теологічна теорія походження права отримала своє розповсюдження в епоху середньовіччя. Її засновником вважають італійського філософа, богослова Фому (Тому) Аквінського (1225–1274 рр.), праці якого стали свого роду енциклопедією церковної ідеології.

У сучасних умовах теологічну теорію розвинули ідеологи ісламу, католицької церкви (Ж. Марітен) та представники неотомізму (Ж. Дабен, Й. Месснер та ін.).

Основою їх концепції виступає Бог, як джерело всього буття, тому числі і державно-правових явищ. Духовна складова є першоосновою будь-якого явища, а матеріальна – похідною від неї. Тому в основі виникнення держави і права закладені духовні засади, як результат втручання Бога.

¹ Finnis, John (2020), «Natural Law Theories», in Zalta, Edward N. (ed.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Metaphysics Research Lab, Stanford University, retrieved 2020-10-19 <https://plato.stanford.edu/entries/natural-law-theories/>

Людська природа виступає носієм Божого природно-правового буття. Справедливість, рівність, свобода та інші блага, як першооснови природного права є вічними принципами, які Бог передає людині. Такі принципи виступають Божими настановами, віддзеркалюються у людській свідомості, волі і діях людей задля досягнення поставленої мети.

Наприкінці XVIII ст. у Німеччині виникла історична школа права², яка набула широкої популярності у першій половині XIX століття. Засновником історичної школи права був Густав Гуго (1764–1844 рр.) – професор Геттінгенського університету, а найбільш яскравим представником цього напрямку був Фрідріх-Карл фон Савіньї (1779–1861 рр.) – майбутній міністр юстиції Пруссії.

У центрі уваги представників історичної школи права знаходилося питання про виникнення та історичний розвиток права. Вони вважали, що право не встановлюється законодавцем, а є таким же результатом розвитку людського духу, як, наприклад, мова та звичаї. Основні ідеї народного правового духу вчені-правознавці виражають у певних юридичних формулах, а законодавці перетворюють ці формули у конкретне законодавство. Будь-яке право, на думку представників історичної школи права, – це об'єктивний результат розвитку суспільства.

Засновниками марксистської школи права є німецькі філософи та політичні діячі Карл Маркс (1818–1883 рр.) і Фрідріх Енгельс (1850–1895 рр.).

В основі марксистського політико-правового вчення закладена класова природа права і його залежність від економічного матеріалізму, соціально-економічної сфери діяльності людини. Матеріальні умови життя панівного класу визначають сутність права та диктують умови організації держави, при якій відбувається насилля панівного класу над залежним населенням.

Для марксистської теорії характерним є тісний зв'язок права із державою. Право формується виключно інститутами державної влади, які й забезпечують його реалізацію. Основна ідея марксистської школи права полягала в тому, що її прихильники перебільшували та спрощували зв'язок держави і права, а тому вважали, що право – це ніщо без апарату, здатного силою примусу забезпечити його виконання. Тим самим заперечувалася соціальна цінність права як нормативного регулятора, який власними методами забезпечує нормальну життєдіяльність суспільства.

² Ковальчук О., Хаврук В. (2011) Значення історичної школи праворозуміння в збагаченні системи цінностей права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Юридичні науки*. 87. С. 55-58. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/N_87_2011_Kovalchuk,%20Khavruk.pdf.

Засновником «вільного права» та «живого права» був науковець-юрист, вчений Євген Ерліх (1862–1922 рр.), який ґрунтовно окреслив основні ідейні принципи даних напрямів.

У концепції «вільного права» проблема виникнення права має подвійний характер. З одного боку, правові норми виникають при вирішенні спорів органами судової влади (норми рішень), а з іншого – норми (правила поведінки) виникають безпосередньо у процесі повсякденної людської діяльності (суспільне право).

Цілісним та основним є тільки те право, яке містить у собі поєднання обох порядків. Таке право є засобом соціального контролю і досягнення соціальної рівноваги й стабільності у суспільстві.

Школа «вільного права» бере за основу реальні правовідносини, розвиток яких набагато випереджає розвиток законодавства. Вивчати потрібно не тільки норми права, але й усю сукупність сформованих на їх основі у суспільстві правових відносин. Тому законотворчість визнавалась другорядною порівняно з правозастосовчою діяльністю, спрямованою на індивідуальне регулювання суспільних відносин, тим самим підвищуючи роль судової діяльності.

На думку вченого, живе право – це право, яке керує самим життям, навіть якщо воно не закріплене в правових нормах. Джерелом знань про це право виступають сучасні правові документи, безпосереднє спостереження за життям, бізнесом, звичаями, традиціями та всіма асоціативними соціальними зв'язками, причому не тільки тими, які дозволені та визнані законом, а й тими, що заборонені або не схвалені державою³.

Є. Ерліх відокремлював право від держави і вбачав право не в абстрактній нормі (законі), а в реальній нормі, яка є незалежною від держави і впливає з конкретних соціальних явищ. Він вважав, що в центрі правового розвитку знаходиться не законодавство, не юриспруденція або прецедентне право, а саме суспільство. Право є одним із соціальних явищ, яке безпосередньо визначається соціальним середовищем, на функціонування якого безпосередньо впливає соціальний розвиток. Воно є внутрішнім соціальним порядком, що визначає правила поведінки у стосунках між людьми та забезпечується примусом як з боку держави, так і суспільства.

Проаналізувавши соціологічні теорії походження права варто зазначити, що вони акцентують свою увагу на взаємопов'язаності та взаємозалежності функціонування суспільства та права, доводять прямий безпосередній вплив соціальних норм на правові норми, розкривають шляхи взаємодії соціальних норм та шляхи трансформації

³ Ehrlich E.(2001) Fundamental principles of sociology of law, Transaction Publisher, str. 493.

соціальних норм у правові, доводять необхідність поглибленого вивчення не тільки правових норм, встановлених державою, а й тих соціальних норм, що реально врегульовують суспільні відносини поза позитивним державним втручанням.

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЩОДО РОЗУМІННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ТА ВОДНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЯК ОКРЕМИХ СКЛАДОВИХ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

Петрецька Наталія Іванівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Повітря та вода – передумови існування усього живого на землі. В сьогоденні, заплутаних цінностях людського існування ми все звикли класифікувати за видами та різними ознаками. Хоча насправді є лише дві основні ознаки потреб людського існування, це придатні та непридатні умови для життя. Змішаного варіанту бути не може. Поєднаймо чисту питну воду із забрудненою отрутою водою, чи буде така вода придатна для життя та здоров'я усього живого? Відповідь: така вода може чинити незначну або значну шкоду для життя, а отже є факт негативного несприятливого впливу на здоров'я, тому і на життя. Ми не можемо поєднувати корисне із шкідливим і вважати, що це допустимо. Саме з таких міркувань ми вважаємо актуальними з'ясувати у розуміння земель рекреаційного та водного призначення як окремих складових екологічної мережі саме у правовому контексті.

У правовій доктрині та законодавстві екологічна мережа як правовий феномен розглядається як: 1) об'єкт еколого-правового регулювання; 2) каркас сталого розвитку; 3) єдина територіальна система; 4) засіб збереження біорізноманіття, генофонду тваринного та рослинного світу; 5) правовий базис регулювання та охорони ландшафтів; 6) засіб впровадження екосистемного підходу.

Законодавство про екологічну мережу України, як зазначає М.В. Краснова, ґрунтується на положеннях шести програм екологічних дій ЄС, низці міжнародних конвенцій, в основі яких визначено охороняти